

NEZAPOSLENOST U BIH

SAŽETAK: Jedan od najvećih problema sa kojima se suočava svetska ekonomija je nezaposlenost. Nezaposlenost je gorući svetski ekonomski i socijalni problem. Sa njim se suočava skoro svaka zemlja u svetu, uz ozbiljne preteće političke implikacije i posledice. Nezaposlenost je jedan od najtežih ekonomskih problema, jer znači izostanak proizvodnje i prihoda, izaziva visoke fiskalne troškove, pridonosi značajnoj razgradnji ljudskog kapitala, povećava nejednakost u društvu, a izaziva i značajna psihološka opterećenja ostavljajući doživljaj beskorisnosti i bezizlaznosti. Ekonomsko stanje u zemlji direktno utiče na nivo zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti. Razumljivo, ekonomsko stanje određuje odnose na tržištu rada i način njegovog funkcionisanja. Obzirom da je reč o tržištu specifičnog faktora proizvodnje, klasične metode ekonomske politike za regulisanje odnosa na tržištu (preko ponude i tražnje) ne mogu se dosledno primeniti. Upravo zbog toga tržište rada zahteva poseban tretman prilikom postavljanja strategija, vođenja makroekonomske i sektorske politike, kao i posebnu strategiju i politiku rešavanja problema vezanih za njegovo funkcionisanje. Naravno, preduslov za to je ocena ekonomskog stanja. Zapošljavanje je trošenje čovekove energije i vremena u procesu proizvodnje. To je radni input u privredi, a u ekonomiji ovaj pojam opisuje stvaranje svih onih dobara i usluga koji po definiciji ulaze u društveni proizvod. Suština zapošljavanja kao proizvodne aktivnosti je činjenica da njime izvođač dobija pravo na dohodak.

KLJUČNE REČI: Bosna i Hercegovina, nezaposlenost, tržište rada, rad na crno, siromaštvo, problemi.

1. Uvod

Zapošljavanje je minimum ponude rada i tražnje rada. To je broj radnika koji poslodavci traže ili broj radnika koji mogu da rade za datu nadnicu. Puna zaposlenost postoji onda kada svi koji imaju znanja/veštine i žele posao, su zaposleni. Frikciona nezaposlenost: proizvodne mogućnosti društva tada su potpuno iskorišćene i nezaposlenost je na minimumu frikcionne nezaposlenosti – privremeno su nezaposleni samo oni radnici koji prelaze s jednog na drugi posao (oko 5-6 % ukupne radne snage). Održavanje zaposlenosti na ovom frikcionom minimumu vezuje se i za stopu nezaposlenosti koja ubrzava inflaciju. Strukturna nezaposlenost: na kratak rok stok kapitala je fiksna, i to je gornja granica ponude rada koju jedna privreda može apsorbovati na kratak rok. Ukoliko raspoloživa ponuda rada nadmaši ovu granicu tada se javlja strukturna nezaposlenost koja se može umanjiti ili otkloniti: a) promenama u strukturi ili veličini stoka kapitala; b) promenama kvaliteta ponude rada koja se razlikuje od kvaliteta tražnje za radom kroz obrazovanje, kvalifikacije i prostornu realokaciju. Nedovoljna zaposlenost ne mora se ispoljiti u formi otvorene nezaposlenosti. Nezaposlenost se na mnogo različitih načina može prikriti: a) potencijalni radnici mogu biti potpuno izvan ponude rada, jer su „penzionisani“, „kućne pomoćnice“, „studenti“, mogu početi da rade ukoliko se tražnja za radom poveća (tzv. „obeshrabreni radnici“) za koje je teško ustanoviti koliko se ljudi nalazi u pojedinim kategorijama nezaposlenosti; b) radnici i dohoci mogu biti podeljeni na pojedine radnike i to tako da svako radi manje sati, dana, ili manje intenzivno (deoba posla u poljoprivredi zbog viška ponude rada, kada je

* ivic.mladen@gmail.com

ograničena ponuda zemlje); c) „nedovoljna zaposlenost“ u niskoproduktivnim i inferiornim delatnostima.

Svi radnici se ne suočavaju sa jednakom verovatnoćom sa nezaposlenošću, a to zavisi od dva faktora. [4]

- čiste diskriminacije (npr. odluke poslodavaca da ne zapošljavaju mlade, žene, pojedinačne etničke grupe) i
- racionalne diskriminacije (npr. prethodno eliminisanje pojedinih kategorija iz kruga onih koji konkurišu za posao da bi se smanjili troškovi).

Unutar grupe nezaposlenih izdvajaju se četiri podgrupe: [4]

- novopridošlice,
- ponovni aplikanti za posao,
- radnici koji su napustili posao i
- radnici koji su izgubili posao.

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u 2010. godini broj nezaposlenih lica je iznosio 519.336, a u 2011. 527.667. [5]

Ako poredimo nezaposlene po kvalifikacionoj strukturi najveći broj nezaposlenih je sa KV i VKV kvalifikacijom, 193.913, zatim, nekvalifikovani radnici 163.080 i sa srednjom stručnom spremom 135.299. Najmanje nezaposlenih lica je sa višom spremom 7.579, a zatim, lica sa visokom stručnom spremom (uključujući magistre i doktore) 30.294. [5] Udeo ženske populacije u nezaposlenima je 50,01 % ili, 272.329 osoba ženskog pola. Broj nezaposlenih u Bosni i Hercegovini stalno raste, a stopa nezaposlenosti u toj zemlji dostigla je 43,08 %, objavila je Agencija za rad i zapošljavanje BiH.

2. Tržište rada

Naše tržište rada odstupa od uobičajenih standarda tržišnog poslovanja. Jedan od razloga svakako predstavlja nerazvijenost tržišta. Tržište je uređen mehanizam za povezivanje ponude i tražnje. Dugo godina smatralo se da je tržište radne snage nemoguće u našoj privredi, pa su i oni tržišni mehanizmi, koji su bili nasleđeni iz prošlosti, vrlo brzo bili ukinuti. Bez ovih mehanizama uobičajena pokretljivost rada tekla je kroz druge kanale, a ne posredstvom tržišnih odnosa. Vrednovanje rada nije zavisilo od retkosti i produktivnosti radne snage, nego se odvijalo na osnovu drugih principa raspodele. Kako su društvena preduzeća relativno samostalno donosila odluke o raspodeli svoga dohotka i o raspodeli ličnih dohodaka svojih radnika, nastala je neobična posledica da se ista vrsta rada plaća potpuno drugačije. Nije postojala jedinstvena tržišna cena za istu vrstu radnika. Tržište rada je bilo segmentirano.

Pod segmentiranjem tržišta rada podrazumevamo njegovu poddelu na posebne delove između kojih postoje teške prepreke za slobodno seljenje radne snage. Brojni razlozi su doprineli segmentiranju tržišta rada. Oskudica stanova je samo jedan od razloga. Teško nalaženje stana je predstavljalo realnu prepreku za promenu zaposlenja kada je ono iziskivalo preseljenje u neko drugo mesto boravka. Stvaranje „mini nacionalnih ekonomija“ takođe je predstavljalo prepreku za veću pokretljivost rada. [4] Od ostalih razloga osnovni razlog je sistemske prirode i nalazi se u obliku svojine i iz njega izvedenom ponašanju društvenih preduzeća kao preovlađujućih privrednih subjekata. Pokretljivost rada bila je mala, a razlike u ličnim dohocima velike.

Ponuda rada na jednom tržištu predstavlja skup ljudi koji su spremni da rade uz date uslove koje nude poslodavci i koje garantuje država. U tom smislu, ponuda rada je veći skup od institucionalno registrovanog broja zaposlenih i lica koja traže zaposlenje, jer ona obuhvata i one koji su spremni za „rad na crno“ i mimo uslova koje garantuje država, odnosno u neregistrovanoj zoni. [2] Međutim, u modernom smislu, sva tržišta su institucionalno uređena, sa jasnim pravilima ostvarivanja ponude i tražnje, te zaključivanja transakcija. Stihija ima sve manje prostora u regulisanju odnosa na tržištu što je posebno izraženo na tržištu rada, s obzirom na dostignuti nivo civilizacijskog i humanog razvoja. Odnosi na tržištu rada zaštićeni su i humanizovanim standardima ljudskih prava i sloboda, što potvrđuje sve veći broj međunarodnih konvencija o radu. Naravno, to ne znači da su odnosi na tržištu rada harmonizovani. U velikom broju zemalja još uvek postoji rasna, nacionalna, verska i polna diskriminacija u radu i zapošljavanju. Takođe, u zemljama sa izrazitim siromaštvom, „sivo tržište rada“ apsorbuje značajan dio ponude i tražnje rada, tako da su i mogućnosti postojanja diskriminacije i kršenja prava zaposlenih i nezaposlenih mnogo veće. Dakle, uključujući mogućnost manje obuhvatnosti i strukturne nepreciznosti, u modernim privredama ukupna ponuda rada predstavlja zbir registrovanih nezaposlenih i zaposlenih lica. Registraciju broja i strukture lica koja traže zaposlenje u skladu sa zakonom obavljaju ovlašćene institucije. Tu funkciju u BiH obavlja Zavod za zapošljavanje FBiH i RS. [4]

Nezaposlenost jeste makroekonomska pojava i kao takva nalazi se pod uticajem niza spoljnih faktora. Nema sumnje da su dugotrajne posledice dužničke krize, raspada zemlje i ekonomske sankcije značajno doprinele da se formira visok stepen nezaposlenosti. [3] Međutim, pored njih postoje i mikroekonomske osnove nezaposlenosti koje bi delovale čak i da nije bilo nepovoljnih spoljnih okolnosti. Zatvorenost društvenih preduzeća, isključivanje konkurencije nezaposlenih i zaposlenih lica, na jednoj strani, i nedostatak motiva za povećavanje zaposlenosti i neadekvatna reakcija društvenih preduzeća na tržišne stimulanse, na drugoj, predstavljaju suštinu mikroekonomskih uzroka nezaposlenosti kao opšte makroekonomske pojave u našoj privredi.

3. Mladi – prednost za zaposlenje?

Problem nezaposlenosti mladih u BiH ne može se posmatrati samo kao deo opštih trendova u oblasti nezaposlenosti u svetu, pa i kod nas. On ima svoje specifičnosti i specifične posledice, koje se razlikuju od drugih zemalja u tranziciji, pa shodno tome treba pristupiti i traženju rešenja. [6] Uz tipične posledice vlasničke i strukturne tranzicije, nezaposlenost u BiH nosi posledice razaranja privredne strukture u toku rata, slabog i raseljenog stanovništva i ukupnog siromaštva. Očigledno je nezaposlenost mladih u BiH neposredan odraz ukupne nezaposlenosti, koja nije strukturna ni fikcijska, nego krizna. S obzirom na obim i moguće dugoročne negativne implikacije nezaposlenosti mladih, neophodno je prvenstveno na nivou države utvrditi strateške pravce i sistem mera za podsticanje bržeg zapošljavanja mladih koji bi bio sinhronizovan sa strateškim pravcima privrednog razvoja i utemeljen na specifičnostima nezaposlenosti mladih u BiH. Potrebu povećanja zaposlenosti mladih treba posmatrati sa aspekta važnog faktora privrednog rasta i očuvanja, odnosno boljeg korišćenja ljudskih resursa. Rešavanje ovog složenog problema zahteva mobilizaciju svih društvenih i privrednih faktora, utvrđivanje jasnih zadataka, prioriteta i podsticajnih mera (povoljniji uslovi za korišćenje kreditnih linija, razvojni fondovi, ga-

rantni fondovi i čitav niz poreskih i drugih podsticajnih mera u okviru ekonomske politike). Ovo nije problem kojim treba da se bavi samo Zavod za zapošljavanje. [4] Problem nezaposlenosti je primarno ekonomski problem, a posledice imaju socijalna obeležja. Nije, dakle, dovoljno samo usmerenje na posledice, nego je neophodno otklanjati uzroke. Zato podsticanju zapošljavanja mladih stručnih kadrova treba pristupiti kao pokretaču ukupnog privrednog razvoja. U suprotnom, dalji izostanak ove populacije iz privrednog života u sadašnjem obimu i odliv mladih u inostranstvo može da ima višestruke i dugoročne posledice po razvoj i socijalnu stabilnost i ukupno zdravlje društva (psihičke deformacije u vidu depresije, gubitak samopouzdanja, konfliktnog i agresivnog ponašanja zbog nagomilanih frustracija, bolesti ovisnosti, kriminalitet, pad nataliteta, razaranje porodica itd.). Problem nezaposlenosti mladih je veoma kompleksan i zahteva pažljiv izbor i kombinaciju mera koje utiču na njegovo rešavanje.

4. „Rad na crno“

Slomom socijalističke privrede i legalizacijom privatnog preduzetništva, rad „na crno“, kao nelegalizovano zapošljavanje radnika, dobio je na značaju. Naravno, ne može se tvrditi da rada „na crno“ nije bilo u socijalističkoj eri razvoja BiH. [4] Međutim, on se odvijao kroz manji broj delatnosti kao što je zanatstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i ugostiteljstvo. U to vreme rad „na crno“ imao je najčešće privremeni i sezonski karakter. U vreme legalizacije privatnog preduzetništva, zatim, naglog pada efikasnosti državnog sektora privrede, te istovremenog slabljenja vladavine prava, rad „na crno“ postaje česta pojava u gotovo svim delatnostima. Danas su razmere „rada na crno“ takve da je statistika u nekoliko navrata zabeležila da postoji registrovano više pravnih lica u privatnom sektoru vlasništva nego što je u njima zaposleno radnika: dakle, moguće je da čak preduzeće postoji, a da nema ni jednog zaposlenog radnika!? Na drugoj strani, inspeksijski organi utvrdili su da je vrlo česta pojava da su radnici „na čekanju“ iz državnog sektora privrede istovremeno zaposleni „na crno“ u privatnom sektoru privrede. Takođe, postoji veliki broj slučajeva da su radnici „na čekanju“ razvili vlastiti privatni biznis i obavljaju ga radeći „na crno“ ili kao „dopunsku delatnost“ što predstavlja legalni oblik bavljenja privatnim biznisom i pored zaposlenja u državnom sektoru privrede.

Fenomen „rada na crno“ i njegove široke rasprostranjenosti ima svoje duboke uzroke u socijalističkom načinu regulisanja zapošljavanja, prava radnika i poreza i doprinosa po osnovu zaposlenja. Dakle, bilo bi pogrešno tvrditi da je na ovom prostoru toliko raširen „rad na crno“ zato što su ovde ljudi više skloni kriminalizaciji poslova nego u drugim delovima sveta. Ovde je stvoren pravni ambijent u kome je izuzetno skupo za poslodavca da plaća sve dažbine koje su propisane, s jedne strane, i istovremeno vrlo stimulatивно kršenje propisa kojima su propisane različite obaveze poslodavaca, s druge strane. Prema tome, preduzeća koriste „rad na crno“ kao faktor maksimiranja profita. Ona prave jednostavnu kalkulaciju između poreza i doprinosa na plate zaposlenih radnika i eventualnih sankcija u slučaju neregistrovanja zaposlenja radnika. [4]

Postoje dva parametra koja determinišu sklonost poslodavca da zapošljavaju radnike „na crno“: Prvo, socijalistička država dala je velika socijalna prava svim građanima. Takva prava podrazumevaju velike javne prihode i rashode, odnosno visoke stope poreza i doprinosa. Kako je dominirao dohodovni princip u poslovanju preduzeća, a najznačajniji dio dohotka kojim raspolaže preduzeće bile su plate, to je bilo logično da je najjednostavniji i najefikasniji način

prikupljanja prihoda u javne fondove bio visoko opterećivanje plata porezima i doprinosima. U nekim periodima dešavalo se da za novčanu jedinicu plate koju primi radnik treba izdvojiti još jednu jedinicu državi. Na taj način uspostavljen je veliki socijalistički paradoks: rad je veštački, mimo tržišta, učinjen skupim faktorom proizvodnje, a na drugoj strani bile su velika nezaposlenost i skrivena nezaposlenost. U takvim okolnostima bilo je stimulatивно za poslodavce da zapošljavaju radnike „na crno“, ali je to bilo prihvatljivo i za radnike jer su dobijali nešto veće plate nego pri legalnom zapošljavanju. Naravno, može se primetiti da zapošljavanjem „na crno“ radnik gubi privilegije koje legalno zaposleni ostvaruju kod javnih fondova (npr. zdravstveno, penziono osiguranje...). Međutim, ti fondovi su u takvom stanju, da ako vam zatreba njihova usluga i kad ste legalno zaposleni radnik, najčešće morate da platite participaciju cene usluge ili kompletnu cenu usluge, tako da radnici zaposleni „na crno“ ne smatraju da gube mnogo uskraćivanjem prava na slobodan pristup uslugama javnih fondova. Drugo, država je svesna da je u državnom sektoru privrede i državnim institucijama prisutna prezaposlenost. Na drugoj strani, postoji i formalno registrovana visoka nezaposlenost. U takvim uslovima, ako bi se državni sektor privrede i institucija otvorio delovanju tržišta vrlo brzo bi došlo do naglog rasta i onako visoke nezaposlenosti. Prema tome, država je svesna postojanja rada „na crno“, ali i ona „provodi“ svoju političku kalkulaciju povodom njega: ona nije rigorozna u eliminisanju rada „na crno“ jer je nemoćna da reši problem nezaposlenosti, a svesna je da bi zaoštavanje discipline u zapošljavanju smanjilo „rad na crno“, ali bi povećalo i nezaposlenost jer veliki broj poslodavaca ne bi pod novim uslovima (de facto rast cena rada) zadržao sve zaposlene. Takođe, rast prihoda javnih fondova kroz eliminaciju rada „na crno“ nije primarni motiv države: prihodi se ne bi povećali do nivoa koji rešava sve probleme javnog sektora, jer problem prihoda fondova je prvenstveno vezan za nemoć državnog sektora privrede da uplaćuje svoj dio obaveza, pošto državni sektor još uvek zapošljava veliki broj radnika. Dakle, prećutno tolerisanje rada „na crno“ predstavlja svojevrsnu „nagradu“ privatnim poslodavcima zato što su bar delimično ublažili problem nezaposlenosti. Oba faktora pod čijim delovanjem se razvija rad „na crno“ ukazuju na krizu državnog preduzetništva i nužnost radikalnog reformisanja državnih institucija. Razvoj tržišta rada nameće se kao neminovnost.

Iako je nezaposlenost jedan od važnih kriterija za procenu nivoa siromaštva, anketa životnog standarda pokazuje da 60 % stanovništva koje živi u siromaštvu potiču iz domaćinstava u kojima je bar jedan član domaćinstva zaposlen. [5] Također, pokazuje da je starosna dob trećine siromašnog stanovništva ispod 18 godina i da postoji korelacija između niskog nivoa obrazovanja i siromaštva. Iako anketa pokazuje da 20 % stanovništva BiH živi u siromaštvu (25 % u RS i 16 % u FBiH) indikacije su da dodatnih 30 % stanovništva živi na granici siromaštva. [6]

Ove brojke ukazuju na ranjivost BiH stanovništva na bilo kakav novi ekonomski pad. Porast siromaštva u BiH neosporna je činjenica. Uzroke je lakše identifikovati nego razrešiti. Pojava novih kategorija u stanju velike ekonomske i socijalne ugroženosti, postepeno nestajanje srednje klase, koja prelazi u niže slojeve društva ili iseljava, starenje stanovništva – kolaps privrednog sistema povezan sa tranzicijom, rat koji je trajao „paralelno sa tranzicijom“, i sasvim loše ekonomsko upravljanje, posledica su političke stagnacije u podeljenoj postdejtonskoj BiH.

Zaključak

Očigledno je da postoje razlike u procenama nezaposlenosti po pojedinim zemljama, pa je mogućnost donošenja preciznijih zaključaka dosta upitna. Raspoložive informacije ipak mogu uspešno poslužiti kao procena nezaposlenosti u pojedinim grupama zemalja. Dodatne probleme stvara to što mnoge osobe ne traže aktivno posao ukoliko veruju da ga nema. U ruralnim krajevima prilike za zapošljavanje su dodatno ograničene izvan sezone, te u mnogim zemljama osobe bez posla nemaju ni lako dostupne puteve do formalnih kanala traženja posla. U zemljama u razvoju ograničen broj ljudi može primati neki oblik naknade za nezaposlenost. U tim uslovima samo mali broj ljudi sebi može dopustiti da budu nezaposleni na duže vreme. Velik dio populacije mora biti uključen u neku ekonomsku aktivnost ma koliko ona bila neadekvatna.

U zemlji sa velikom nezaposlenosti i velikim socijalnim problemima, kao što je BiH, eliminisanje sivog tržišta rada je prioritet. To je jedan od puteva da se ukupno socijalno-ekonomsko stanje popravi. Ali, da bi se povećala stvarna tražnja za radom i rešio problem nezaposlenosti, potrebno je poboljšati ambijent privređivanja kako bi bio stimulativan za investitore.

LITERATURA

- [1] Dašić, D. Đ. (2002). *Ekonomija*. Beograd: Evropski univerzitet za internacionalni menadžment.
- [2] Dašić, D. Đ. (2005). *Principi internacionalne ekonomije*. Beograd: Fakultet za trgovinu i bankarstvo.
- [3] Jakšić, M. (2003). *Makroekonomija*, Beograd.
- [4] Tomaš, R. (2004). *Nezaposleni*. Banja Luka.
- [5] www.bhas.ba (12. 02. 2013.)
- [6] www.mladi.info (15. 02. 2013.)

Mladen Ivić, M. Sc.

UNEMPLOYMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The economic situation in the country has a direct impact on the level of employment and unemployment. Understandably, economic situation determines relations between the labour market and the way it works. Considering the fact that this is a market for specific factors of production, the traditional methods of economic policy for the regulation of market relations (through supply and demand) cannot be consistently applied. This is why the labor market requires special treatment when setting strategy, macroeconomic and sectoral policies, as well as specific strategies and policies to tackle problems related to its operation. Naturally, it is a prerequisite for the evaluation of economic conditions. Employment is a waste of both human energy and time in the production process. It represents a work input in the economy. On the other hand, within the fields of study in economics, this term describes the creation of all the goods and services which, by definition, is investing in the social product. The essence of such employment, as a part of productive activity, is the fact that the contractor gets the right to his income.

Key words: Bosnia and Herzegovina, unemployment, labour market, informal employment, poverty, problems.